

Ivan Bilyarski

(Bulgaria, Sofia, Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences)

A Remarkable Study of Byzantine Law and the Law of Orthodox Slavs

Mariyana Tsibranska-Kostova. Procheiros nomos/ Zakon gradski. The Juridical Legacy of Orthodox Slavs. Sofia: Valentin Trayanov, 2021, 345 pages. ISBN 978-954-9928-84-6

Abstract: Professor Mariyana Tsibranska's book is dedicated to the comprehensive study and publication of the text of the Slavic translation of a remarkable Byzantine legal monument: *Procheiron* or *Urban Law*. This is the first edition of this text, which was introduced among the Orthodox Slavs from Serbia but had been spread both on the Balkans and in Eastern Europe. The author offers both a follow-up to the study of this monument and its Greek original and a commentary on the text. Of course, her tools are primarily philological, but she touches on all sides of the legal text. The book is a remarkable achievement of Bulgarian legal medievalism which will be an important tool in the hands of all who work in this field from now on.

Иван Билярски

(България, София, Институт за исторически изследвания,
Българска академия на науките)

Забележително изследване на византийското право и на правото на православните славяни

Марияна Цибранска-Костова. Прохирон/Закон градски. Юридическото наследство на православното славянство. София: Валентин Траянов, 2021, 345 с., ISBN 978-954-9928-84-6.

Книгата на професор Марияна Цибранска е посветена на една сфера в медиевистиката, която има широко поле за развитие и перспективи – история на правото във Византия и в православния славянски свят. Налице е не само изследване на средновековен паметник, но и цялостна публикация на документа така, както той е преведен от гръцки на славянски език в Сърбия и е станал основен нормативен акт на формиращата се сръбска църква. Законът намира впоследствие широко разпространение сред южните и източните славяни. Не е необходимо да се изтъква, че появата на такава книга несъмнено представлява забележително събитие в юридическата византистика и не само завършва познанието ни за конкретния паметник – *Прохирон* или *Закон градски* – но отваря портата за по-сетнешни дирения в тази област на средновековната история.

Трудът се състои от две части, първата от които е посветена на изследването на паметника, а втората съдържа неговото издание и превод, както и глосар на някои думи и термини.

Уводът не е просто няколко думи, предхождащи основния текст, а цялостно въвеждане в проблематиката, свързана с правния извор. Авторката представя целта и задачите на своя труд, възприемайки го като част от цялостното събиране и изследване на

словното богатство на славянската писменост през Средновековието и изследването на езика като средство, инструмент за изграждането на книжовността. В този случай тя проявява известна скромност, защото трудът ѝ далеч надхвърля рамките на обикновено езиковедско изследване на някакъв текст, а вкарва в научно обръщение (за мен най-вече) значим правен паметник, чийто славянски превод – макар и не неизвестен – е оставал досега незабелязан и пренебрегван от историците и историците на правото през Средновековието. Разбира се, основен елемент от монографичния труд е преводът, на който авторката е обърнала особено внимание в Увода. Той поставя не само практически, а и теоретични проблеми. Знаем, че всеки превод е и интерпретация на текста. В този смисъл превеждането на извора е станало централна задача в монографията. Още от самото начало М. Цибранска декларира, че голямо внимание ще бъде обърнато и на изследователската традиция, свързана с Прохирона, при която не биха могли изследванията на гръцкия оригинал да бъдат разделени с тези върху славянския превод, които всъщност принадлежат на една и съща културна среда. След като разглежда проблемите на превода и посочва своите идеи, ръководели я в изготвянето на труда, М. Цибранска поставя иначе любопитния въпрос: защо български учен се занимава със сръбски превод на византийски гръцко-езичен правен паметник. Отговорът изглежда очевиден, ала несъмнено адмираiram както поставянето на питането, тъй и разясненията по него. Това се дължи не просто на факта, че и българите са съпричастни към преведения текст и неговото по-сетнешно разпространение, а защото те не биха могли и да не бъдат такива. Така е, тъй като трите споменати страни (Империята, България и Сърбия), а и още други, принадлежат към една и съща култура, определена от влиянието на Константинопол. То е особено силно в правната сфера. Поставянето на този въпрос разкрива отношението на изследователката към изследвания проблем, което определя и качеството на достигнатите резултати.

Следващата глава проследява историята на правния текст (както на ромейския оригинален *Прохирос номос*, тъй и на славянския му превод – *Закон градски*) и на изградената изследователска традиция върху тях. Поставените от авторката задачи са изпълнени в детайли. Тя прави преглед на историята на създаването на гръцкия оригинал на паметника, както и на деликатния момент за неговото датиране и на свързаните с това спорове. Интересни са и наблюденията върху заглавието на гръцкия първообраз, и това, как то да бъде преведено. Всъщност, струва ми се очевидно, че заглавието в различните му варианти показва, че текстът е ползван като наръчник. Това би могло да означава както учебник за младежи, които са в етап на своето правно образование, тъй и книга за ориентиране при правоприлагане. В този смисъл би могло да се посочи, че включването на указанията за обучение по право в самия нормативен акт е римска традиция, която в *Corpus iuris civilis* има своето място в *Институциите* на Гай. Прохиронът предхожда установяването (по-скоро „възстановяването“) на системното образование по право в Империята, което има голям разцвет през XI век, намерил израз в *Novella constitutio* на император Константин Мономах и учредяването на школата, оглавявана от *Nomophylax didaskalos*. В този смисъл Прохиронът е част от стабилна имперска традиция не само като нормативен текст, но и с оглед на правното образование.

По разбираеми причини, авторката заделя особено внимание за преводите на съвременни езици на оригиналното гръцко произведение. Без да преразказвам написаното от нея ще посоча, че на фона на съществуващите вече преводи, изпъква и значението на разглежданата монография. В този контекст, и отново като особено съществен елемент на изследването, можем да определим изложението относно славянския превод на Прохирона. Несъмнено е значението на датировката на превода, която е в силна взаимозависимост с неговата локализация и атрибуция, т.е. с питането къде и от кого

(или в каква среда, етническа и друга) е извършен преводът. В това отношение ще се ограничи да кажа, че заетата от авторката позиция заслужава одобрение. Същото може да се каже и за постановката относно самия сборник – Иловачката кръмчая – и традициите на Светосавското Законоправило. Тук бих искал да цитирам изрично казаното от Марияна Цибранска, че нейните

предварителни наблюдения *категорично потвърждават мнението, че преводът на Прохирона е част от превода на цялата Кръмчая*. Най-вероятно обаче той е бил поверен в ръцете на специализирали се в правната материя преводачи и е продукт на екипната им работа.

Това елиминира вкарването на други съображения в различните защищавани тези.

Не би трябвало да пропусна два съществени елемента от изложението. Първият е свързан със заглавието на преводния Прохирон: *Закон градски*. Тезата, че то има отношение към значението на града като съответка на Империята е интересна и се вписва в общата характеристика на римската култура. Внимание заслужава и интерпретацията на авторката на думата „закон“ в християнската култура, разглеждана през призмата на Светото Писание и значението на Ветхия Завет. Така се създава среда, в която Законът, Градът (Констан-тинопол) и властта (василевсът) са обвързани в едно, което създава земния образ на вселенското Царство. Това отваря и темата за историческия контекст на създаването на Светосавското Законоправило. Той несъмнено е свързан с автокефалията на Сръбската църква, ала има своето проникване и разпространение сред всички южни славяни, а сетне и сред източните.

Втората част на главата е посветена на някои филологически проблеми, свързани със славянския текст. Тя започва с кратки бележки за ръкописа. На неговата история е отредено едно изречение – как чрез Антун Миханович е достигнал до Загреб през Виена. Мисля, че тази част би могла да е по-обширна и информативна, даже и ако вече е засегната в изданието на *Nomos Mosaicos*. Интерес представлява сравнението на структурата на текста с гръцкия оригинал.

Авторката предлага и отделно изучаване на различни термини в оригиналния труд и в превода, които могат да помогнат по-доброто му разбиране. Терминът „емфитевза“ е поставен на първо място и заслужава внимание, особено в контекста на Еклогата, където е предизвикал някои коментари, имащи отношение изобщо към проблема за приложението на реципираното византийско право сред православните славяни. Терминът „фидеикомисум/фидеикомиса“ представлява интерес основно със запазването на латинската си форма. Много голямо внимание М. Цибранска отрежда на термина „фискус“ и на неговите различни преводи (на гръцки и от гръцки на славянски). Тук се засяга и терминът „съкровище“ и богатството на неговите значения. Терминът „кодикело“ представлява интерес със запазването на формата си, докато на „пекулиум/особно владение“ е отредено заслужено по-голямо внимание, доколкото с превода си дава възможност да се проследи известна интерпретация в славянска среда. С „фалкидион/разделение“ се обозначава „запазената“ или „законната част“, от която наследодателят не може да лиши определени наследници. В случая същественото е как преводачът е изковал славянския термин за обозначаване на съответния правен институт. Изключително интересен материал може да бъде намерен в частта за чуждиците и в тази за синонимите, а потвърждение на общите заключения можем да намерим в частта за сложните съставни думи.

Бих искал да обърна особено внимание на параграфите, които се занимават с конкретно правни формули или термини. Проследени са правни конструкции, призвани да отразят действия или забрани за такива със силно оценъчен характер. Следващият параграф се занимава с правните субекти, които са представени общо и по семантични

двойки или според лингвистичните характеристики на думите. Находките на авторката и интерпретациите са много интересни и богати. Като цяло трябва да отбележа, че тази част е вероятно най-богата с термини и представлява (поне за мен) огромен интерес. Тук намираме съдебна, институциона, църковна, професионална, социална, еретическа, роднинска и други типове лексика. Накрая на това изложение авторката е отредила съответно внимание на глосите в текста. Не смятам, че трябва да отбелязвам тук всичките си похвали, коментарите и малкото разнообразни бележки, които – макар и незначителни и в по-голямата си част пренебрежими – ще предам на авторката.

Изводите на авторката обобщават достигнатото от нея при езиковото изучаване на паметника. Разбира се, не мога да не се съглася с тях. Несъмнено те са важен маркер при изучаването на превеждането на правна, институциона и дипломатична книжнина и лексика през онази епоха. Бих искал да обърна внимание на нейния извод за ясно изразен превес на домашния словесен материал. Изводът е коректен и се основава на задълбоченото изследване на текста. Ще добавя само, че при моето запознаване с монографичния труд останах с впечатлението, че византийската терминология има изключително силно присъствие в текста и то именно посредством домашния славянски словесен материал. Като знак за такова присъствие бих посочил калкирането на термини и буквалното или небуквалното превеждане на изрази и думи, които оставайки си в сферата на домашната лексика, указват на византийски (гръцки) първообрази. Всъщност това намира най-ясно потвърждение при преглед на думите в глосара, приложен в края на монографичния труд и на техните гръцки съответствия. Същата тенденция може да бъде открита и в българската институциона терминология през Късното Средновековие, която все повече се славянизира и именно така все повече се византизира, способствайки на по-лесното и пълно възприемане на наименованията, идващи от Империята.

Голямата заслуга на авторката на този монографичен труд е цялостното издание на текста на Прохирона/Закон градски по Иловачката Кръмчая в „оригиналния славянски превод“ от Средновековието и в превод на съвременен български език. Текстът му следва непосредствено след историческия и езиковедския коментар от предходната глава. С риск да се повтори неколккратно, считам, че глосарят представлява особен интерес и то както за филолози, тъй и за изследователи от други области.

В заключение ще потвърдя, че книгата на Марияна Цибранска е забележителен монографичен труд, който ще отвори нови пътища за научни дирения. Става дума за съществен принос в българската и балканска правна историография и в историографията по средновековни проблеми като цяло. Разполагаме с първо издание на много важен правен текст, с превод на съвременен български език и подробно изследване на средновековната славянска правна лексика. Радостно е, че книгата е вече в ръцете на своите читатели.